

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку "Нематеріальні активи 8», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. №242, зареєстрованого Міністерством юстиції України 02.11.1999 р. за № 750/4043.

11. Захарчук О.В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин /О.В. Захарчук. – К.: Видавництво «Алефа», 2009. – 390 с.

***Анотація.** У статті висвітлено аналіз сучасного стану та перспективи розвитку насінництва в Україні. Намічено шляхи для прискорення розвитку організації ринку насінництва. Наведено рекомендовані розміри роялті при розмноженні основних польових сільськогосподарських рослин за категоріями їх насіння.*

***Summary.** In the article the analysis of the modern state and prospect of development of seed-grower is reflected in Ukraine. Ways are set for the acceleration of development of organization of market of seed-grower. The recommended sizes over of royalty are brought at reproduction of the basic field agricultural plants after the categories of their seed.*

УДК 93..331.25 (477)

Ковалів Ірина Зіновіївна, здобувач,
Львівський національний аграрний університет

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

***Анотація.** В статті висвітлено історію зародження соціального забезпечення в Україні від Київської Русі по сьогоднішній час. Вказано шляхи та передумови формування пенсійної системи, що дало поштовх до розв'язання соціальної проблеми в майбутньому.*

***Ключові слова:** пенсійне забезпечення, соціальне забезпечення, пенсійна система, пенсія.*

Постановка проблеми. Становлення пенсійної системи в Україні має багатовікову історію. Шлях її розвитку був складним і водночас суперечливим, а сформувалася вона лише з утвердженням незалежності України. При цьому, на сучасному етапі, відкинуто негативні риси пенсійної політики посттоталітарного суспільства та враховано якісно нові пенсійні відносини сьогодення.

Сьогодні соціальне забезпечення є формою матеріального забезпечення непрацездатних громадян. Його сутність виражається в організаційних заходах держави зі створення соціальних фондів і використання їх за цільовим призначенням, та є основною складовою соціального забезпечення.

Отже, початок зародження соціального забезпечення населення в Україні став кроком до розв'язання соціальної проблеми в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікації. Вагомий науковий внесок в дослідженні пенсійного страхування зробили такі науковці: М.Туган-Барановський обґрунтував теоретично страхову природу пенсій, а її макроекономічну природу, пенсійного забезпечення, вбачав у сфері зайнятості; Б.Гаврилишин, С.Мочерний і О.Усенко характеризують теоретичні аспекти пенсійного страхування та визначають сутність пенсій, у вигляді регулярних грошових виплат, які отримують громадяни від держави і підприємств після досягнення встановленого віку, у разі інвалідності, втрати годувальника та ін.; А.Азрилиян віддає першість громадянину у розбудові держави і врахування цього чинника при призначенні пенсії. Хоча на нашу думку основну роль у становленні та розвитку системи пенсійного забезпечення відіграє держава обов'язково врахувавши історичні особливості розвитку певних категорій на конкретних територіях.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття теоретичних та практичних аспектів становлення пенсійної системи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне забезпечення має складну і давню історію. Підґрунтя сьогоднішніх підходів до нього на теренах нашої держави започатковано у Київській Русі. Вже тоді існувала Українська держава, в якій склалася територія, державні кордони, зафіксовані документальні відомості про соціальне забезпечення непрацездатних, хворих і інших матеріально незабезпечених верств населення.

Початковими формами соціального забезпечення були благодійництво і громадська опіка як вираження соціальної допомоги. В ті часи ініціатива впровадження певних видів соціальної допомоги йшла від князів, свідченням

цього є укладання договорів у 911 і 945 рр. Київськими князями Олегом та Ігорем з греками «Про порятунок полонених», в яких було закладено зобов'язання сторін про викуп полонених русичів та греків і повернення їх на батьківщину.

Князем Володимиром виданий Устав 996 року, згідно якого здійснювати опіку і нагляд за лікарнями, притулками для одиноких було доручено духовенству і церковним структурам. За князювання Ярослава Мудрого було розроблено найдавнішу частину збірника законів давньоруського феодалного права – «Правду Ярослава». «Руська правда» князя Ярослава була першим слов'янським законом, в якому закріплено окремі положення подібні до соціальної програми [6, с. 134]. Отже, вже в той період покладено початок зародження соціального забезпечення, хоч недосконалого, але це вже був крок до розв'язання соціальної проблеми в майбутньому.

За весь історичний період становлення і розвитку системи пенсійного забезпечення піднімалося питання соціальної справедливості встановлення рівня пенсій і надання допомог. З цього приводу доречно згадати вислів І. Франка, який зазначав, що ... «кожний вік, кожний ступінь цивілізації має свою справедливість, свою етику, яка для інших може видаватися цілком несправедливою і неетичною» [10, с. 393]. І державна політика сьогодення повинна врахувати традиції та події, що відбулися раніше.

Пенсії – регулярні грошові виплати, що є основною формою матеріального забезпечення непрацездатних осіб [9, с. 234]. З позиції соціального фактора пенсія є формою надання матеріальних благ непрацездатним громадянам і являється основним джерелом їх існування. Пенсія – це передбачене Законом (договором) грошове забезпечення непрацездатних осіб.

В Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зазначено, що пенсія – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового пенсійного страхування, що отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законодавством

пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у визначених законодавчо випадках [5, с. 2]. Якраз пенсія є визначення соціального захисту.

Н. Борецька, розглядає соціальний захист, як системне поняття, що передбачає використання різних форм та методів соціального захисту з дотриманням диференційованого підходу до кожної людини або соціальної групи [2, с. 25]. Важливим заходом при цьому є створення соціальних фондів і використання їх за цільовим призначенням.

В системі соціального захисту, що сформувалося на теренах Галичини, до складу якої відносилася Львівська область, відома ціла низка соціальних фондів, організованих за галузевими та територіальними принципами. Яскравим прикладом такого формування було відкриття Кооперативного товариства страхування «Дністер», яке вже у 1892 року почало здійснювати страхові операції. Важливо наголосити, що поряд з регулярним відрахуванням до спеціальних фондів, таких як: основний фонд, резервний, преміальний, фонд взаємодопомоги членам товариства, фонд забезпечення персоналу при нещасних випадках, здійснювалося відрахування до Пенсійного фонду службовців, який у 1907 році складав 218 364 крони.

У Галичині діяли заклади страхування розумових працівників. Це пенсійне страхування працівників освіти і науки. В Бориславі в цей час створюються Братські каси, що займалися страховим захистом гірників. Це говорить про те, що вже тоді чітко визначалася тенденція до створення галузевих відомств соціального захисту. В сільській місцевості такі об'єднання були відсутні і зароджувалася лише ідея їх виникнення.

В 1911 році створено і розпочало свою діяльність Товариство взаємного страхування життя і пенсій «Карпатія» в Чернівцях, а з 1913 року головний офіс переміщується до Львова. У Львові набрало чинності формування – Пенсійний фонд працівників міських електричних закладів. Головне завдання цього формування полягало у забезпеченні пенсією працівників міських

електричних закладів, та їхніх родин у випадку смерті годувальника, що трудився у таких закладах.

Добрі починання з приводу соціального забезпечення перериваються окупацією Галичини російськими військами на початку Першої світової війни. Окупаційна влада забороняла діяльність усіх установ, приватних і кооперативних, що займалися питаннями страхового захисту громадян. То ж було припинено діяльність товариства «Дністер», а його кошти конфісковано.

В середині XVII ст. більша частина України увійшла до складу Російської держави і тому чинне тоді соціальне забезпечення Росії стосувалося населення українських земель, що були під її окупацією. Нагадаємо, що основи державної системи соціального забезпечення в Росії закладено ще за Петра I. Катерина II підняла систему соціальної опіки на вищий щабель. Нею у 1763 році виданий Маніфест про заснування виховних будинків для сиріт, а у 1775 році встановлено державну систему опіки «для всіх цивільних верств», яка охоплювала народні школи, сирітські будинки, аптеки, шпиталі і ін. Можна стверджувати, що було закладено підвалини соціальної політики, але в Росії тоді ще існувало кріпосне право, за якого кріпак був позбавлений будь-якого соціального захисту.

Як засвідчують дослідження, в кінці 19 століття в багатьох державах створювалися пенсійні каси. Вони являли собою установи, що займалися страхуванням пенсій і допомог шляхом акумуляції і перерозподілу страхових внесків своїх членів. Створювалися Пенсійні каси за професіональним принципом. Широке поширення вони одержали серед працівників вугільної промисловості та інших видобувних та переробних галузей. В дореволюційній Росії, під гнітом якої була частина України, в кінці 19 століття діяли Пенсійні каси і охоплювали в основному страхування життя службовців і робітників казенних залізничних доріг. Понад половину із загальної кількості застрахованих припадало на службовців апарату міністерства шляхів сполучення та висококваліфікованих чиновників. Питома вага застрахованих

дорожніх робітників, стрілочників, телеграфістів і інших дрібних службовців становила лише 7 відсотків.

Різноманітністю Пенсійних кас тоді були емеритальні каси. Вони охоплювали головним чином високооплачуваних осіб з числа державних службовців, вищих офіцерів і генералів. Виплата пенсії з цих кас пов'язана з особливими заслугами їх членів або довголітнім стажем роботи. Однак, вона поступалася в своїй діяльності Пенсійним касам. Переваги їх порівняно з емеритальними полягала у можливості добровільного переходу учасників з однієї каси в іншу з метою підвищення своїх пенсій.

В умовах сьогодення у промислово розвинутих країнах з ринковою економікою Пенсійні каси одержали значне поширення серед службовців державних установ, працівників транспорту і інших сфер діяльності. У США страхуванням у Пенсійних касах охоплені майже всі державні службовці і біля половини трудівників приватних підприємств, у Великобританії – 60% найманих працівників і у тодішній ФРН – 40% [9, с. 392].

В Радянському союзі і так званих країнах соціалістичного табору страхування через Пенсійні каси було відсутнє, а страховий захист населення здійснювався за рахунок суспільних фондів споживання та державного страхування. В незалежній Україні необхідність створення Пенсійних кас не передбачене жодним законодавчим документом, відсутня також дискусія серед науковців і практиків щодо доцільності їх створення. У 1897р. в Україні успішно функціонували прообрази нинішніх недержавних Пенсійних фондів, понад 200 пенсійних емеритальних і страхових кас.

Соціальний захист населення в Російській імперії, в складі якої були східні українські землі, був нецивілізованим, порівняно із західними державами. Була відсутня правова база щодо пенсійного забезпечення. Лише 15 травня 1901 року затверджують «Тимчасові правила про пенсії робітникам казенних гірничих заводів і рудників, які втратили працездатність», а 2 червня 1903 року – Закон «Про винагороду потерпілих внаслідок нещасних випадків працівників і службовців, а також членів їх сімей на підприємствах фабрично-

заводської, гірничої і гірничозаводської промисловості». 1912 року прийнято Закони «Про страхування від нещасних випадків» та «Про страхування на випадок хвороби».

Прийняте тоді законодавство хоч і не було досконалим, обмеженим, недостатньо пов'язане між собою, воно все ж таки стало правовою базою щодо умов і принципів соціального забезпечення. Воно у своїй сутності відставало від законодавства країн Європи. Яскравим прикладом є те, що соціальне забезпечення людей похилого віку будувалось не на основі врахування віку, а на підставі втрати працездатності та настання інвалідності. В той час як багато країн Європи ще з кінця XIX століття почали запроваджувати соціальне страхування на випадок похилого віку, у царській Росії воно було відсутнє, а це стосувалося і населення українських земель, які перебували під її окупацією.

Специфічні підходи у соціальному забезпеченні були в роки радянського періоду, де кінцева мета соціального забезпечення зводилась до принципу – дати кожному за його потребою. Безумовно, це було нереально.

Дещо пізніше тодішнім урядом для розв'язання досліджуваної нами проблеми визначено основні організаційні напрямки створення фондів з фінансування затрат, пов'язаних із соціальним забезпеченням населення, через державне забезпечення, соціальне страхування і громадську взаємодопомогу. Кожна з цих ланок мала своє завдання, специфічні функції, різні джерела формування фондів та особливості витрат їх коштів.

Однак, соціальне забезпечення не охоплювало всіх чинних тоді форм, які діяли у країнах Заходу, хоч окремі заходи приймалися. Так, у грудні 1917 р. прийнято Положення «Про страхування на випадок безробіття», у жовтні 1918 р. – Положенням «Про соціальне забезпечення трудящих», яким передбачалося соціальне забезпечення не тільки робітників і службовців, але й всього трудового населення. Але ж всі ці витрати здійснювалися лише за рахунок державних фондів, оскільки інші ще не діяли. Державою витрачалися значні матеріальні та грошові ресурси, але система соціального забезпечення на

той час не могла повністю за рахунок державного бюджету виконати завдання, що стояли перед нею через брак коштів для фінансування цих затрат.

У 1928 році вперше вводяться пенсії за віком як особливий вид пенсійного забезпечення по соціальному страхуванню. Спочатку введені тільки для працівників-текстильників. У 1929 році забезпечення цими пенсіями розповсюдилося на робітників гірничої, металургійної промисловості, залізничного та водного транспорту. Пенсії за вислугу років, встановлені в 1925 році для вчителів, надалі були розповсюджені і на інші категорії спеціалістів, а саме на більшість працівників освіти, медичних, ветеринарних працівників, агрономів, льотно-підйомний склад цивільного повітряного флоту. Із бюджету соціального страхування стали виділяти кошти на лікувальне харчування і на позашкільне обслуговування дітей.

У воєнні роки було збільшено розміри пенсій всім працюючим пенсіонерам, а також встановлено виплату пенсій без врахування заробітку. Законом «Про державні пенсії», ухваленим у 1956 році встановлено єдину систему пенсійного забезпечення робітників і службовців, а також відокремлено систему пенсійного забезпечення та соціального страхування. За даними статистичної звітності у 1960 році в Україні нараховувалося 19,2% пенсіонерів, що одержували пенсії за віком, інші отримували пенсії за інвалідністю, за вислугу років, в разі втрати годувальника, а 1,2 млн. людей похилого віку пенсії не одержували.

У 1990 році відбулися певні зміни до прийнятого законодавства попередньою державою, в результаті чого відокремлено пенсійну систему від державного бюджету, а Пенсійний фонд України (ПФУ) формувався із відрахувань коштів підприємствами, організаціями і страхових внесків громадян. При створенні такої системи не було враховано економічного і фінансового стану держави в умовах перехідного періоду до ринкової економіки і тому пенсійне забезпечення зазнавало багатьох труднощів. Розвиток соціального страхування був стихійним і недосконалим не зважаючи на певні зміни. Стару модель соціального захисту було зруйновано, нової ще не

сформовано і тому йшов процес постійного пошуку шляхів його вдосконалення.

Вже 5 листопада 1991 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про пенсійне забезпечення», який послужив правовою базою на той час впровадженій пенсійній системі. Однак він був зорієнтований лише на державну схему пенсійного забезпечення і вже на протязі короткого періоду став нездатним розв'язати проблему пенсійних виплат. Це вимагало термінової радикальної реформи, спрямованої на стабілізацію фінансового стану Пенсійного фонду України, підвищення рівня життя пенсіонерів і відновлення соціальної справедливості. В грудні 1993 року схвалено представлену «Концепцію соціального забезпечення населення України», якою передбачалося удосконалення чинної солідарної пенсійної системи і паралельно розвиток інших форм пенсійного забезпечення.

Поклавши в основу положення концепції українських фахівців із залученням спеціалістів інших держав розроблено законопроект «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне пенсійне соціальне страхування», який прийнятий Верховною Радою 14 лютого 1998 року. 13 квітня 1998 року Президентом України підписано указ «Про основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні». Цей правовий документ визначив, що в Україні буде частково збережено солідарну систему (Перший рівень) – для забезпечення базових пенсій, а також буде запроваджено загальнообов'язкову накопичувальну систему (другий рівень), за якої працівники зобов'язані робити внески на свої індивідуальні рахунки, і добровільну приватну систему (третій рівень) – для громадян, що мають можливість і бажання робити додаткові заощадження.

9 червня 2003 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Через ряд вагомих обставин в суспільстві (зміни виконавчої та законодавчої влади, виборів Президента України і ін.) пенсійна реформа не обговорювалася на державному

рівні і лише у 2010 році продовжено роботу над цією дуже важливою і необхідною проблемою.

Висновки. Впровадження нового пенсійного забезпечення непрацевдатних громадян в перші роки незалежності нашої держави через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин не було ефективним, тому йшли пошуки його вдосконалення. Дослідженнями виявлено, що формування системи соціального забезпечення та пенсійного страхування має багатовікову історію. Можемо стверджувати, що держава при формуванні даної системи повинна врахувати певні особливості, що склалися на території країни, зокрема досить велику кількість пенсіонерів по відношенню до працюючих осіб, середню заробітну плату, наявну кризу, додаткові доходи населення тощо. Основною перешкодою у формуванні рівневої пенсійної системи вбачаємо відсутність страхової культури в населення України та тотальна недовіра до формування накопичень в державних структурах, враховуючи досвід 90-х років 20 століття.

Пропонуємо розглянути можливість формування системи пенсійного страхування на базі наявних страхових компаній, так як не потрібно створювати нові структури, а наявні фінансові ресурси страховиків можуть послужити доброю гарантією за заощадження.

Список використаної літератури.

1. Боднарчук М. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвиток / М. Боднарчук- Чернівці:Рута.-2002.-247с.
2. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми / Н.П. Борецька. Монографія. – Донецьк. - Янтра. - 2001. – 352с.
3. Гаврилишин Б.Д. Економічна енциклопедія / Б.Д. Гаврилишин, С.В. Мочерний, А.О. Усенко. К.: Видавничий центр «Академія». – 2001. – Тернопіль Академія народного господарства. – 2001.- 828с.
4. Конопліна Ю.С. Соціальне страхування: Навчальний посібник/ Ю.С. Конопліна - Суми: ВТД, Університетська книга.-2008.-224с.

5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- №№49-51.
6. Українська радянська енциклопедія: В 12-и томах. – К.: Головна редакція УРЕ.- 1980.-Т.5.- 566с.
7. Українська радянська енциклопедія: В 12-и томах. – К.: Головна редакція УРЕ.- 1982.-Т.8.- 527с.
8. Туган-Барановський М.І. Політична економія: курс популярний: для науковців, викладачів, студентів / М.І. Туган-Барановський: академія наук України, Інститут економіки. – К.: «Наукова думка». – 1994. – 261с.
9. Финансово-кредитный словарь: В троих томах .- М.: Финансы и статистика.-Т.1.-1984.-511с.
10. Франко І.Я. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм /І.Я. Франко//Збір творів у 50-и т. – К.: «Наукова думка».-1986.-Т.45. - С.393.

Summary.

Problem determination. *The aim of our research is the disclosure of the theoretical and practical aspects of the pension system in Ukraine.*

The result of the research. *The history of the emergence of social security in Ukraine from Kyiv Rus to the present time is highlighted in the article. It is specified the ways and conditions of formation of the pension system, which gave rise to the solution of social problems in the future.*

Conclusions. *Investigations show that the formation of the system of the social security and pension insurance has a long period of history. We can say that during the formation of the given system the state should take into account the specific characteristics established in the country, including a large number of pensioners in comparison to workers, the average wage, the current crisis, additional income and others. The main obstacle in the formation of tiered pension system is the lack of an insurance culture of the population in Ukraine and a total lack of trust to the formation of savings in governmental structures, taking into consideration the experience of 90-ies of the 20th century.*

Key words: *pensions, and social security, pension system, pension.*